

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 191-214.

Geliş Tarihi: 10 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Nedenleri

Mustafa ORAL**

Murat KAYA***

Öz

Kendine Avrupa medeniyetini örnek olarak kalkınmaya veya modernleşmeye çalışan ülkelerde olduğu gibi Osmanlı/Türk tarihinde de darbeler tarihin kayda değer bir kulvarını oluşturur. Darbeci kadronun, halktan kopuk, hatta halka karşıt bir zihniyet yapısında olması ve halka rağmen halk için anlayışı içinde hareket etmesi, modernleşme hareketinin halkı ve devleti bir proje ile Batı tipinde bir kalıba sokma çabası içinde olduğunu gösterir. Osmanlı döneminde padişahın iktidarına karşı askerî sınıfın kazan kaldırma geleneği Tanzimat'tan sonraki dönemde askerî darbe biçimine dönüşmüştür. Abdülmecit dönemindeki Kuleli Vakası'nı bu geleneğin başlangıcı saymak mümkündür. 27 Mayıs 1960'ı ise askerî darbe geleneğinin dönüm noktası olarak nitelendirmek yanlış olmaz. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile CHP'nin 27 yıllık iktidarına son veren Demokrat Parti'nin (DP) muhalefette iken halka vaat ettiği demokratik bir devlet düzeni kurma çabası maalesef başarılı olamamış, hatta bir vakit sonra bu vaadinden vazgeçmiş, üstelik kimi anti-demokratik uygulamaları önce aydınların sonra halkın tepkisine neden olmuştur. Nitekim 27 Mayıs 1960'ta yapılan askerî müdahale ile Milli Birlik Komitesi (MBK) ülkenin yönetimine el koymuştur. Menderes, iktidarının ilk devrinde ekonomi alanında yaptığı çalışmalarla Türkiye ekonomisinde hızlı büyüme ile halkın refahında gözle görünür bir iyileşme gerçekleştirmiş, ancak bu durum DP iktidarının ikinci devrinde değişmiştir. ABD ile ilişkilerin ve Kore Savaşı'nın etkileri ile özellikle tarım alanında iyileşen ekonomik hayatta önce durgunluk, sonra gerileme ve enflasyon

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, (must.oral@hotmail.com), (Orcid: 0000-0003-3624-5168).

*** Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (murat_k@anadolu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-2976-849X).

olmuş, sonunda krizin eşğine gelinmiştir. DP iktidarının üçüncü devrinde enflasyonun nedeni olarak hükümetin yanlış bir politika izlediği görüşleri yayılmaya başlamış ve halkın güveni sarsılmıştır. DP dış ve iç politikada bir denge oluşturmak istemiş, fakat iki yanlı bir tutum sergilemiştir. Dönemin şartları gereği ABD yanlısı bir dış politika izlemeye çalışsa da kimi zaman SSCB'nin yanında yer almak zorunda kalmıştır. ABD'nin Ortadoğu'da izlediği siyasetten rahatsız olan Menderes'in 1958 yılından sonra iki kutup arasında yaşanan yumuşamadan yararlanarak -Batı'dan istediği desteği alamaması nedeniyle- SSCB'ye yaklaştığı söylenebilir. DP'nin değişken dış ve iç politikalarını ağır bir dille eleştiren muhalefet, özellikle CHP halkı kızdırmış, halkın hükümete karşı tutum takınmasına neden olmuştur. Bu makalede 27 Mayıs darbesi öncesinde ve sonrasında etkili olan dönemin bazı olayları ile hükümetin iç ve dış politikası, meclis kararları ve iktidar (DP) ile muhalefet partileri arasındaki ilişkiler ve bazı sorunlar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Darbe, 27 Mayıs 1960, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Milli Birlik Komitesi

Causes of the May 27 1960 Coup

Abstract

Military coups are significant course of Ottoman/Turkish history like countries trying to modernize and develop, taking European civilization as an example. The coup plotters are disconnected with people, even have a mindset against people and act for people in defiance of people. This is a sign that modernization movement is working to engrave people and state in a Western-style pattern as a project. Revolt tradition of military class in Ottoman period became military coups after Tanzimat reform period. It is possible to assume Kuleli case during the reign of Abdülmecit as the beginning of this tradition. It is not a mistake labeling 27th of May 1960 as a milestone of military coup tradition. Democratic Party, which put an end to 27 year rule of CHP by elections held in 14th of May 1950, promised establishing democratic state order when in opposition but it was unfortunately unsuccessful. In fact, Democratic Party later broke this promise, besides its anti-democratic implementations got reactions first by intellectuals then by people. As a matter of fact, National Unity Committee seized control of the country by military coup held in 27th of May 1960. Menderes realized economic growth of Turkey and recovery seen clearly by people through works in economic field during early period of his rule. But this situation changed during later period of DP. The country came to an edge of a crisis because of the relations with US and the effects of Korean War, as well as first recession, then devolution and inflation were seen on reformed agricultural economy. There were common views that the reason of inflation during third period of DP rule was improper foreign policy of government. The people lost their confidence. DP tried to balance internal and foreign policies but displayed two-sided attitude. It was

forced to ally with Soviet Union sometimes while trying to follow pro-US foreign policy due to the conditions of that time. It is possible to say that Menderes, annoyed with US policy in Middle East, took advantage of the moderation of two poles after 1958 and approached to Soviet Union since he did not get Western support. The opposition criticizing strongly unstable internal and foreign policy of DP, especially CHP incited people and caused an anti-government attitude among them. In this study, some important events before and after May 27, internal and foreign policy of government, decisions of parliament, relations between ruling party and opposition parties and some issues are studied.

Keywords: Military Coup, 27 Mayıs 1960, Democratic Party, Adnan Menderes, National Unity Committee

Giriş

Bu çalışmada, 1923-1950 yılları arasında iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ardından on yıl boyunca ülkeyi yöneten Demokrat Parti'nin siyasette yapmış olduğu birtakım yanlışlardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri darbe¹ ile nasıl karşı karşıya geldiği üzerinde durulmuştur. 7 Haziran 1945 tarihinde dörtlü tahrir önergesini veren M. Celal Bayar, A. Adnan Menderes, B. Refik Koraltan ve M. Fuad Köprülü CHP'nin içerisinde parti içi muhalefet oluşturmuştur. Kısa bir süre sonra bu kişiler CHP'den ayrılıp DP'yi kurmuşlardır. Böylece ülkeyi uzun yıllardır tek başına yöneten CHP iktidarına karşı güçlü bir muhalif parti oluşmuştur. DP siyaset sahnesindeki ilk sınavına 1946 seçimlerinde çıkmış, sonuçları itibariyle oldukça tartışmalı olan bu seçimlerde ciddi bir oy oranına ulaşmıştır. 1950 yılına gelindiğinde Demokrat Parti, seçimlerde zafer elde etmiş, 1954 ve 1957 seçimlerinde iktidar gücünü elinde bulundurmayı sürdürmüştür. Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk ordusu askeri bir darbe ile yönetime el koymuştur. Türk Silahlı Kuvvetleriyle iktidardaki DP arasındaki çeşitli sorunlar, ülkenin ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar, başta İstanbul ve Ankara'da olmak üzere öğrenci olayları, 9 Subay Olayı, sosyal krizler ve Tahkikat Komisyonu'na yönelik tepkiler aslında darbenin birer habercisidir. Bu çalışma kapsamında 27

¹ Darbe; ordunun yönetime el koymasındır. Askeri darbeyi ordu yapar; ihtilale halkın katılımı söz konusudur. İktidarı düşürmenin sonucunda ihtilal, yeni bir düzen kurulması sonucunda inkılap, bunların sonucunda da devrim meydana gelir. Bir de sivil darbe vardır. Askeri darbe, tankla, tüfekle, silah zoruyla bir anda yapılırken; sivil darbe, iktidarın yasalar çıkararak devletin yapısını değiştirdiği uzun erimli bir darbe biçimidir.

Mayıs Askeri Darbesi'nin nedenleri ile 27 Mayıs'ta neler yaşandığı ve sonucunda neler olduğu irdelenmektedir.

Demokrat Parti İktidarı ile Ordu Arasındaki Gerilimin Kökenleri

Kurulduğu 9 Eylül 1923 tarihinden itibaren iktidar gücünü elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde yenilgiye uğradı. Demokrat Parti %53.59 oy oranıyla 408 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi %39.98 oy oranıyla 69 milletvekili, Millet Partisi %3.03 oy oranıyla 1 milletvekili ve bağımsız adaylar %3.40 oy oranıyla 9 milletvekili çıkardı². Meclise giren bağımsız adayların büyük çoğunluğu DP listesinden seçime girmişlerdi. Bu sonuçlar Türk siyasetinde yepyeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu³. 22 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar seçildi ve Adnan Menderes'in başvekilliğinde Demokrat Parti iktidarı göreve başladı. Celal Bayar, geçmişte yaşananların unutulacağını ve demokratların "Devr-i sabık yaratmama" politikası izleyeceğini açıkladı⁴.

İktidar değişiminin üzerinden çok kısa bir süre sonra 13 Haziran 1950 tarihinde Adnan Menderes, artık muhalefet lideri olan İsmet İnönü'yü hükümet darbesi girişiminde bulunmakla suçladı. Bu suçlamalar 15 general ve 150 albayın emekliye sevk edilmesine ve yüksek rütbeli çok sayıda subayın pasif göreve çekilmesine olanak sağladı. Emekliye sevk edilme ve görev yerleri değişimleri DP iktidarıyla ordu arasındaki sorunların gün yüzüne çıkan ilk sonuçlarıdır⁵. Bu türden önlemler ve söylemler, Adnan Menderes'in kendi iktidarına karşı olası bir darbeyi başından beri beklediğini, bunun için bazı idari önlemler aldığını göstermektedir.

Başbakan Adnan Menderes'in ordu karşısında aldığı bir diğer tavır, mesleği askerlik olan subayların yerine, ABD'de olduğu gibi yedek subaylarla ordunun yönetilebileceğini açıklamak olmuştur⁶. Bu söylemin arka planında Menderes'in darbe korkusu mu yoksa İnönü fobisi⁷ mi olduğu bilinmez. Ancak

² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2019, s. 278.

³ İsmet İnönü'nün günlüğü 11 Mayıs 1950'den 2 Ağustos 1950 tarihine atlamaktadır. Türk siyasi hayatındaki büyük dönüşümlerin yaşandığı o günlerde İnönü'nün günlük tutmaması içinde bulunduğu ruh halini göstermekle birlikte, siyasi tarihimiz açısından önemli bir eksiklikler. İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 392-394.

⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 350.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 229.

⁶ Nurşen Mazıcı, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C.II, 6. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 556.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in İnönü'ye yönelik saldırılarıyla ilgili dikkat çekici bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre, bu saldırılar "dışarı vurulamayan bir İnönü saygısı" ve

bu söylemlerin ordu içerisinde hoşnutsuzluk yarattığı açıktır. ABD'deki uygulamalardan esinlenen Adnan Menderes orduyu yedek subaylarla yönetme arzusunun bir yansıması olarak Harp akademilerinin eğitim süresini düşürdü. Ayrıca subaylarla İsmet İnönü arasında bir set çekmek istedi. Ziyafet ve kokteyllere katılan subaylar "Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın" elini sıkığı için mimlenme tehlikesiyle karşılaştılar⁸. Ordunun içerisinde yer alan subayların önemli bir kısmı bu ve benzeri gelişmeler nedeniyle askerlik dışındaki yurt sorunlarıyla da ilgilenmeye başladılar⁹. Adnan Menderes'in söylem ve eylemleri orduyu siyasetin dışında tutmak yerine, askerlerin siyasete daha fazla ilgi duymalarına neden oldu. Ayrıca ordu içerisinde, Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan kişilerle ilgili hoşnutsuzluklar da mevcuttu. DP iktidarının ikinci Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan Hulûsi Köymen bazı subaylar tarafından "ordu işlerinden anlamayan" bir kişi olarak görülüyordu¹⁰.

Başbakan Adnan Menderes'in, katıldığı Askeri Şura toplantılarının birisinde yakınlarına "Ben de bu generalleri bir şey sanıyordum. Bunlar en basit usulü müzakereyi dahi bilmiyorlar" dediği ileri sürülmektedir. Park Otel'de dönemin Kara Kuvvetleri komutanının selamını almaması subaylar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Subayların tepki gösterdiği bir başka olayda ordu takımları arasında yapılan askeri bir maçta, Genelkurmay başkanına ayrılan sandalyenin üzerindeki etiketin Ziraat Bakanı Nedim Ökmen tarafından sökülmesidir. Törenlerde ve radyo yayınlarında protokol kuralları hiçe sayılarak Genelkurmay başkanının isminden önce Ankara Emniyet Müdürü anons edilebiliyordu. Dışişleri bakanının, rütbeli subayları gördüğünde yanında bulunan düşük rütbeli askerlere "kakavanlar geldi" demesi ordu-hükümet arasındaki anlaşmazlık ve gerilimin ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir¹¹.

Adnan Menderes, fevri ve köksüz bir şekilde yaptığı konuşmalardan birisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri kimliğini hedef almıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal Paşa'nın ihtirasları nedeniyle uzun sürdüğünü, arzu edilseydi üç ay içinde savaşın sona erebileceğini iddia etmiştir¹². O'nun bu söyleminin sadece ordu içerisinde değil toplumun neredeyse tamamında rahatsızlık uyandıracakı açıktır.

"bilinçaltında bir İnönü bağlılığının" ters tepkileri sonucu ortaya çıkmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 250.

⁸ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silâh Başına*, İstanbul, 1968, s. 22.

⁹ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 87.

¹⁰ Ulay, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹¹ *A.g.e.*, s. 20-21.

¹² Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 199.

Birinci Menderes Hükümeti'nin programında devrimlerin millete mal olan ve millete mal olmayan şeklinde ikiye ayrılması İslamcılarda çeşitli beklentiler oluşturdu¹³. Söz konusu beklentilere paralel olarak DP iktidarının ilk günlerinden itibaren dini konularda tartışmalar yaşandı. Bunların başında DP'nin iktidara gelir gelmez aldığı ezanın yeniden Arapça okutulması kararı gelmektedir. Türkçe ezan konusu TBMM'de görüşülürken İsmet İnönü CHP grubunu serbest bıraktı ve CHP'lilerin bir kısmı tasarıya evet oyu verdi¹⁴. Bu dönemde dini konularda yaşanan dikkat çekici bir diğer gelişme okullarda din dersinin zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmasıdır. Bütün bunlar yapılırken DP yöneticileri temel hedeflerini "Atatürk'ün başarılarını orijinal haliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek" olarak ifade eder¹⁵. DP'liler Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti; şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz" anlayışıyla tezat davranışlar sergiledi. Başta Nurcular olmak üzere cemaatlerin nüfuzu artmaya başladı. Ordu mensupları cemaatlerin güç kazanmasını ve dini konularda yaşanan gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Bu noktada laikliğe karşı olarak nitelenen olayların bazı CHP'liler tarafından da desteklendiği göz ardı edilmemelidir¹⁶.

Ekonomik Kriz ve Enflasyon

27 Mayıs Darbesi'ne giden sürecin tanıklarından Cihad Baban, Menderes'in siyasi hayatının 1950'den sonra rota değiştirdiğini belirterek çeşitli tespitlerde bulunmaktadır. Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılıyla 1950 seçimleri arasında ülkemizde demokratik bir düzen kurmak ve bunu işletme eğilimi hâkimdi. 1950 yılında Başvekil olan Adnan Menderes iktidarın değişmesiyle birlikte demokrasinin tesis edilmiş olduğuna inanıyordu. Fakat bu inançla tezat yaratacak şekilde başında bulunduğu hareketi demokrasinin güçlendirilmesi ve kurumsallaştırılması için kullanmak yerine, İnönü ile kişisel bir mücadele aracı haline getiriyordu¹⁷. DP iktidarını destekleyen bazı basın yayın organları ve aydınlar 1954 seçimlerinden önce ilk eleştirilerini yayınlamaya başladılar. Bununla birlikte bu seçimlerden zaferle çıkan Menderes ve ekibi kendinde daha

¹³ Esmâ Torun, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler -İç ve Dış Etkenler- (1945-1960)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 353.

¹⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*, C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, s. 236.

¹⁵ Cezmi Eraslan, "1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 250; Özlem Telli Dursun, Mustafa Oral, "1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1 (2023), s. 53.

¹⁶ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 64.

¹⁷ Cihad Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 233.

fazla güç ve güven bularak hareket etmiştir. Bu aşırı güvenin sonunda DP bazı hürriyetleri kısıtlama yoluna gitmiş, ekonomiyse günden güne kötüleşmeye devam etmiştir.

1954 seçimlerine giderken ekonomik sorunlar daha belirgin hale geldi. Bu tarihe kadar genel olarak yönetiminden hoşnut olan halk, iç politikada atılan bazı adımlardan ve Türk lirasının aşırı değer kaybetmesinden dolayı iktidara karşı hoşnutsuzluk beslemeye başladı. Bir süre sonra devlet hazinesinde bulunan 118 ton altından sadece 16 ton altın kaldı, geri kalanı temin edilen avanslar karşılığında çeşitli yabancı bankalara rehin edildi¹⁸. Ekonomik alanda yaşanan olumsuzlukların ilk sonucu yüksek enflasyondur. Enflasyonla birlikte altın fiyatları da artmış, ancak iktidar sahipleri halka bunu farklı şekilde tefsir ettiler. Menderes bir köylüye şunu söylüyordu: “Evet, hazinede altın yok ama, biz o altını hazineden çıkardık ve karınızın boynuna taktık”. DP’li politikacılar, köylünün Türk parasının kıymetinin düşmesi sorusuna karşılık olarak şu soruyu soruyorlardı: *Karının boynundaki beşibirliğin fiyatı 1950’de kaç idi?* Adam saf saf düşünüp cevap veriyor ve 450 lira diyordu. Politikacı fiyatının şimdi ne olduğunu sorup 750 lira cevabını alınca şöyle konuşuyor: *Sana soruyorum, paranın kıymeti düşmüş mü, artmış mı?* Köylü adam karısının boynundaki altın fiyatının artmasına seviniyor, DP’li politikacıyı alkışlıyordu. Köylü, elindeki altının değerinin arttığına inanmış olsa da ekonomik sorunlar halkı yakından etkiliyor, kahve ve çay sıkıntısı çekiliyor, çivi dahi bulunamıyordu¹⁹.

1 doların 20 liraya kadar karaborsada işlem gördüğü sıralarda Maliye Bakanı Hasan Polatkan, TBMM’de enflasyonun mevcut olmadığı hakkında nutuklar söylüyordu. Ayrıca kendilerinin 1 doları 280 kuruş olarak belirlediklerini dile getirerek bu nizam dışındaki işlemleri tanımadıklarını “hükümetin nizamsız işlerle” ilgisi olmadığını ileri sürmekteydi. Meclis kürsüsünde enflasyonun varlığını görmezden gelen Polatkan, kişisel konuşmalarındaysa günün birinde enflasyonun girtlaklarını sıkacağı kabul ediyordu²⁰.

Tarihin her döneminde iklim koşullarındaki olumsuzluklar tarımsal üretimi doğrudan etkiler. 1954 sonlarında başlayan ve etkisi birkaç yıl süren kuraklık Türkiye’deki tarımsal üretimi ciddi oranda azaltmıştır. Türkiye’nin en önemli ihraç ürünleri arasında yer alan tarımsal ürünlerden yeterince verim alınamaması

¹⁸ Selâhattin Tansel, *27 Mayıs İnkılâbını Hazırlıyan Sebepler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 4.

¹⁹ Baban, *a.g.e.*, s.147-148.

²⁰ *A.g.e.*, s. 146.

ihracatın neredeyse durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Ödemeler dengesinin bozulmasıyla birlikte ithalatta da ani yavaşlamalar yaşanmıştır²¹. Bu dönemde uygulamaya konulan liberal sistem yerini dengeleme sistemine bırakarak, ithal edilen ürünler temel ihtiyaç maddeleriyle sınırlı kalmıştır. Aspirinin karaborsaya düşmesi örneğinden görüleceği üzere ciddi anlamda ilaç sorunları yaşanmış ve kahve başta olmak üzere pek çok gıda ürününe ulaşmak zorlaşmıştır²².

C. Baban, 1955 yılında Bağdat Paketi Konsey toplantısına giden kişilerden birisidir. Memlekette enflasyon olduğunu kabul etmeyen Başvekil Adnan Menderes'e Bağdat seyahati sırasında Fransız devlet adamı Édouard Herriot'un enflasyon hakkında şu sözünü aktarır: *Bir memlekette enflasyon oldu mu her şey olur: Enflasyon memleketi kargaşalığa, kargaşalık vatandaşlar arasında nefrete, nefret ihtilâl, ihtilâl [de] diktatörlüğe götürür*. Bunun üzerine Adnan Menderes, bu sözleri *günü* geçmiş sayıyor, sözü söyleyen kişiyi *kurtlanmış moruk* olarak tanımlıyor ve dünyada *ekonomi* mefhumunun değiştiğini söylüyordu²³. Baban, bu seyahat sırasında Başvekil Adnan Menderes'in gerek *ispat hakkı* gerekse *iskat tasarısı* konusunda konuşurken partili bazı kişilerin başına adeta çete kesildiğini, partinin menfaatinin korumak için onların tarafını tuttuğunu, sonuçta namuslu kişilerin partiden uzaklaştığını, çete mensubu kişilerin ise parti içinde kaldığını söylediğini belirtir. Başvekilin itiraflarının iyiye işaret olduğunu sanmış olsa da, memleket topraklarına gelince yeniden eski hâline döndüğünü görünce, onun ruhunda iki Menderes olduğunu kanaat getirir²⁴.

Menderes hükümeti yaşanan sıkıntılardan kurtulmak için çareyi Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'ndan ekonomik ve teknik yardım istemekte aramıştır. 1958 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Türkiye'ye bir istikrar paketi vermiştir²⁵. Demokrat Parti tarafından kabul gören bu istikrar paketinde altı temel öge bulunmaktadır²⁶:

- TL'nin değeri düşürülecek, katlı kur sistemine geçilecek, ihraç mallarının cinsine göre prim uygulanacak, ithalatta ek olarak 6,2 TL prim tahsil edilecek ve 1 dolar 9 Türk lirası olacaktır.

²¹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006, s. 97.

²² A.g.e., s. 98.

²³ Baban, a.g.e., s. 191.

²⁴ A.g.e., s. 189-190.

²⁵ Erdinç Tokgöz, "1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.142.

²⁶ A.g.e., s. 142-143.

•Para arzının sıkı kontrol altına alınacak olması nedeniyle emisyon hacmi ve kredi hacmi daralacak, kredi politikasında seçici davranılacaktır.

•Kamu iktisadi kuruluşlarının açıklarını kapatmak için ürünlerinin fiyatları yükseltilecektir. Kamu transfer harcamaları da azaltılacaktır.

•İthalat rejimi yeniden düzenlenerek, gerekli ihtiyaçlar belli bir program çerçevesinde üç aylık kotalarla karşılanacaktır.

•Denk bütçe sağlamak adına gelirler arttırılacak, harcamalarda kısıtlamaya gidilecektir.

•Yatırım projelerinde verimlilik ön planda olacak ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecektir.

Alınan bu kararlar ülke ekonomisindeki kötü gidişatı durdurmak için yeterli olmadı. Tam tersine yeni sorunlar gün yüzüne çıktı. Kredi hacminin azalması, yeni yatırımları engelledi. Yeni yatırımların olmaması, iş hacmini de olumsuz etkileyerek işsiz nüfusun sayısını arttırdı. İktisadi devlet teşekküllerinin fiyat artışına gitmesi, devletin vergi yükünün büyük bir kısmını omuzlayan kesimi çok zor durumda bıraktı. Siyasi çekişmeler sürerken, ekonomik kriz gündelik hayatı olumsuz etkilemeye devam etti²⁷. 1959 yılına gelindiğinde 700 milyon civarındaki dış borcun taksitleri ve faizleri ödenemez hale geldi ve konsolidasyona gidilmek zorunda kalındı²⁸.

Toplumsal Krizler, Olaylar ve Muhalefete Tahammülsüzlük

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde, basından almış olduğu desteğin yadsınamaz bir rolü vardır. Hükümetin göreve başlamasından kısa bir süre sonra basına olan şükran duygusunun bir yansıması olarak 1950 yılının Temmuz ayında Basın Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanunla birlikte basının üzerindeki baskı büyük ölçüde azalmış oldu. Başbakan Adnan Menderes'le gazeteciler arasında adeta bir balayı dönemi yaşanıyordu. 1952 yılında gazetecilerin çalışma koşullarını iyileştiren bir yasal düzenleme daha yapıldı. Sonrasındaysa gazetecilerle, Menderes arasındaki ilişkiler yerini gerginliğe bıraktı. 1954 yılının başlarında Neşir ve radyo yoluyla işlenecek suçlara dair bir yasa tasarısı hazırlandı. Bu kanun teklifi "basın hürriyeti nereye gidiyor?" sorusunun sorulmasına zemin hazırladı. Başta Ulus gazetesi olmak üzere CHP'ye yakın olan yayın organları baskıya uğradı ve kapanmak zorunda kaldı²⁹. Gazeteci Metin Toker

²⁷ Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 52.

²⁸ Ulay, *a.g.e.*, s. 25.

²⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 192-198.

“İnönü’nün damadı” olmasının bedelini tutuklanarak ödedi. Üstelik bu tutuklama sırasında İnönü’nün kızı Özden Toker dokuz aylık hamileydi³⁰.

Demokrat Parti iktidara geldiği ilk günden itibaren en büyük gücünü “demokrasi” kavramından alıyordu. Fakat basına yönelik sert tutum ve diğer anti demokratik uygulamalardan görüleceği üzere iktidara geldikten sonra yapılan pek çok uygulama partinin ismiyle tezat bir durum yarattı. Demokrasinin en önemli unsurlarından birisi muhalif söylemler olsa da iktidar muhalefetin varlığını, sadece ona saldırmak için kabul ediyordu³¹.

DP’li siyasetçilerin muhaliflere olan tahammülü günden güne azalıyordu. DP’nin iktidarı ele geçirdiği 1950 seçimlerinde Millet Partisi Kırşehir’den 1 milletvekili çıkardı. 1954 seçimlerindeyse Millet Partisi’nin mirasçısı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir’de zafer elde etti. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerin hemen sonrasında DP iktidarı Kırşehir vilayetini kazaya dönüştürdü. CHP Meclis Grubu adına TBMM kürsüsüne çıkan Kars milletvekili Sırrı Atalay alınan kararın demokrasiyle bağdaşmadığını ve Kırşehirlilerin DP’ye oy vermemesinden kaynaklandığını söyledi³². 1954 yılında cezalandırılan bir diğer vilayet ise İsmet İnönü’yle özdeşleşen Malatya oldu. Adıyaman il yapılarak Malatya vilayetinin bütünlüğü bozuldu³³.

Türkiye’deki toplumsal gerginlik derecesi ilk defa 1955 yılında 6-7 Eylül olayları ile kendini açıkça ve sertçe gösterdi. Kıbrıs’ın geleceği konusunda İngiltere, Yunanistan ile Türkiye arasında Ağustos-Eylül’de yapılan görüşmeler, basının tahrik etmesiyle milliyetçi bir coşkuya neden olmuştu. Mustafa Kemal Atatürk’ün Selanik’te doğduğu evin yakınlarında bir bomba patlaması üzerine 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul’da büyük bir ayaklanma başladı ve tedhiş hareketleri yaşandı. Gösteriler ilk olarak Rumların işyerlerine karşı bir saldırıya, daha sonraysa gecekondu ahalisinin varsıllara yönelik gerçekleştirdiği bir saldırıya dönüştü. Polisin eyleme geçmemek için talimat aldığı, olayları müdahale etmeden izlemesinden anlaşılıyordu. Olayların sonrasında hükümet İstanbul, Ankara ve İzmir’de sıkıyönetim ilan etti, İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kaldı³⁴.

³⁰ Özden Toker, Mehmet Ö. Alkan, *Cumhuriyet’le Özdeş Bir Yaşam: Özden Toker İsmet İnönü’nün Kızı Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 179-180.

³¹ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 254.

³² Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 316-323.

³³ Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.5; Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 254.

³⁴ E. J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.335-336; Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 54.

6-7 Eylül olaylarından iki hafta kadar sonra, 20 Eylül 1955'te Ankara'ya giden gazeteci Cihad Baban ile DP'li Mükerrer Sarol arasında şu tarihî diyalog geçmiştir³⁵:

Sarol-Gazeteyi biz mi kapattık, [Nurettin] Aknoz kapattı.

Baban-Aknoz hükümete bağlı değil mi? Haksız iş yapar, aynı havadisi veren bir gazeteyi kapar, diğerini kapamazsa buna 'ne yapıyorsun' denmez mi? Askerî bir âdemi merkeziyet usûlü mü kurdunuz?

Sarol-Ne yapalım bu böyle!

Baban-Maksadınız örfî idareye dayanıp iktidarı sürüklemek, baksana Aknoz Paşa, sıkıyönetim karargâhını Dolmabahçe sarayında kurmak istemiş, adamı bu işten zorla vazgeçirmişsiniz! Bu kafada giderseniz...

Sarol buna güler şöyle der: Ne zannediyorsun? İktidara geldikten sonra iktidarı bırakacak kadar enayi mi sandın bizi? Elbette, 1957 seçimlerini sıkıyönetim altında yapar, dört yıl daha kazanırsak kekâ, sonrası Allah kerim...

Baban ve Sarol arasında geçen bu diyalog Demokrat Parti'nin iktidarı elinden bırakmamak için elinden gelen her şeyi yapacağına işaret ediyordu. 27 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen bir kanunla birlikte siyasi partilerin seçim zamanı dışında açık alanlarda miting yapmaları yasaklandı. Kapalı mekanlarda yapılacak toplantılar bölgedeki en büyük Mülkiye Amirinin iznine bağlandı. Kanununun 13. maddesinde yer alan "hedef gösterilmeksizin ateş açmak" yetkisi ileride yaşanacak toplumsal krizlere neden olacak nitelikteydi. 7 Ağustos 1956 tarihinde Hürriyet Partisi erkânının Anıtkabir'e çiçek koymaları yasaklandı. Ankara valisi bu yasaklamayla yetinmeyerek, parti üyelerinin genel başkanlarının evinde toplanmalarına da engel oldu. 16 Eylül 1957 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı'nı Kırşehir'de karşılamak isteyenler coplarla dağıtıldı³⁶. Yine Eylül ayında Seçim Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak muhalefet partilerinin ittifak kurmaları zorlaştırıldı³⁷. Bütün bu antidemokratik gelişmelerin ardından 27 Ekim 1957 tarihinde Türkiye bir kez daha sandığa gitti ve DP son zaferini elde etti³⁸.

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde önceki seçimlere göre oy oranı azalmış olsa da birinci parti olmayı başardı. Oy oranı azalmasına rağmen iktidar koltuğuna sıkıca yapışmış, daha sıkı bir kontrol sağlama yoluna gitmiş, ancak kendi de kontrolden çıkmaya başlamıştır. 1957 seçimlerine DP'den ayrılarak giren Hürriyet

³⁵ Baban, a.g.e., s. 202-203.

³⁶ Aydemir, İhtilalin Mantiği, s. 253-254.

³⁷ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 483.

³⁸ Aydemir, İhtilalin Mantiği, s. 272-273.

Partisi mensupları çıkardığı *Yeniğün* gazetesinde yayınladıkları makalelerle DP'yi ve Menderes'i uyardıya çalıştılar, enflasyonun memleketi nereye götürdüğü, Güney (Latin) Amerika ülkelerinden örneklerle ordunun neden ihtilâl yaptığı seri yazılar halinde anlatıldı, ancak bu uyarıların hiçbir faydası olmadı, hatta bunun tam tersi bile oldu: 27 Mayıs 1960'a takaddüm eden günlerde Başvekil Adnan Menderes, radyoda yaptığı bir konuşmada şu tuhaf sözleri sarf ediyordu³⁹: *Yalnız muhalefet değil, iktidar da ihtilâl yapar. İhtilâli biz yaparsak gününüzü görürsünüz!..*

Kemal Karpat, 1958 yılında yapmış olduğu değerlendirmelerde DP'nin kurulmasındaki temel gaye olan "sağlam bir demokratik düzenin kurulması" davasının çözülemediğini vurgular⁴⁰. O'nun bu vurgulamayı yaptığı süreçte Türkiye'de çalkantılı günler yaşanıyordu. 1958 yılının Ocak ayında ortalık askeri darbe iddiaları ve dokuz subayın tutuklanması ile çalkalandı. Bu olay Cumhuriyet tarihinde hükümeti devirmeye yönelik faaliyetlerin öncüsü niteliğindeki ilk başkaldırış, ilk çibanbaşıydı⁴¹. Fakat uzun bir süre devam eden soruşturma safhasına rağmen, bütün devlet aygıtı üzerindeki kontrolünü neredeyse tamamen kaybetmiş olan DP Hükümeti bu komployu açığa çıkartamadı. Temmuz 1958'de Irak'ta krallığı deviren darbe hareketi de Türkiye'deki siyasi yaşam üzerinde yıkıcı bir etki yarattı⁴². Ölü doğan Bağdat Paketi tamamen yıkılırken Adnan Menderes ve yakınındakiler benzer bir darbenin kendi başlarına da gelebileceği endişesine kapıldı⁴³.

İsmet İnönü 30 Nisan 1959 tarihinde 46 milletvekiliyle birlikte çıktığı propaganda gezisinin ilk durağı olan Uşak'a geldi. Uşak, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan Ordusu Başkomutanı Trikopolis'in esir alındığı yerdirdi. Bu açıdan bakıldığında yüksek bir sembolik değere sahipti. İsmet İnönü, o günle ilgili günlüğüne "Saat 8 Uşak. Eyi karşılama. DP merkezinde nümayiş." yazmakla yetindi. Fakat Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük komutanı, Uşak'ta Demokrat Partililer tarafından saldırıya uğramıştı. Saldırıları 1 Mayıs günü de devam etti. DP'li bir grup vatandaş, Uşak'tan ayrılmak üzere İstasyon'a gelen İsmet İnönü'ye taşlarla saldırdı⁴⁴. İsmet İnönü'nün Uşak'ta saldırıya uğraması, Demokrat Parti'nin muhalefete olan tahammülsüzlüğünün somut bir göstergesiydi. Yaşanan bu olay 27 Mayıs'a giden süreci hızlandırmakla birlikte CHP'lilerin birbirlerine daha fazla

³⁹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 224-225.

⁴⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 507.

⁴¹ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 86.

⁴² Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi (1839-2010): Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin, C.IV, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 241.

⁴³ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 271.

⁴⁴ İnönü, *a.g.e.*, s. 546.

kenetlenmesine neden oldu. 9 Eylül 1959 tarihinde CHP'nin 36. kuruluş yıldönümü kutlamalarında CHP'li gençler Uşak'taki olaylara gönderme yaparak İsmet İnönü'ye işlemeli bir cam içerisinde taş hediye ettiler⁴⁵.

Uşak'ta yaşanan olayların ardından, Kayseri'de de benzer gelişmeler oldu. Muhalefet partisi liderine yönelik saldırılar ülkede demokratik bir ortam olmadığını gösterir. İhsan Sabri Çağlayangil 27 Mayıs öncesinde Türkiye'de "hazımlı ve hoşgörülü" bir ortam bulunmadığını dile getirir. Bu söylemi dile getiren Çağlayangil, Demokrat Parti iktidarı döneminde Antalya, Çanakkale, Sivas ve Bursa'da valilik yapan ve darbenin ardından tutuklanan bir kişidir. Ayrıca DP'nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi'nde siyaset yapmış ve dışişleri bakanlığı görevini üstlenmiş bir siyasetçidir. Hazımsızlık ve hoşgörüsüzlük tespitinin DP çevresine yakın bir kişinin yapmış olması mühimdir⁴⁶.

Başbakan Menderes, artık çaresiz kalmıştı ve muhalefeti sindirmek için bir *Tahkikat Komisyonu* kurmuştu. Tahkikat Komisyonu hükümetin yapamayacağını yapacaktı. Bu karar, 1960 Nisan ayının ikinci yarısında büyük bir mücadeleden sonra Meclis'ten geçmişti. Muhalefet lideri olan İnönü, parlamento tarihinde o zamana kadar yapılmamış en ağır ve en önemli konuşmasını yapmıştı. Konuşmasında açıkça DP'yi uyarmıştı. Bu olay ise muhalefet ile iktidar mücadelesinin zirve noktası olmuştur. İnönü'nün bu konuşması siyasi tarihimizin dönüm noktalarından birisidir⁴⁷.

İnönü: "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. (...) Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. Fakat ihtilâl aslında bir millet hayatının asla arzu etmeyeceği, çetin ve tehlikeli bir ameliyattır." demiştir⁴⁸. Bu sözleriyle belki de uzun zamandır aktif olarak siyasetin içinde olduğu için tecrübelerine dayanarak Menderes hükümetini uyarmak istemiş, hatta üstü kapalı bir şekilde tehdit etmiştir.

⁴⁵ Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 312.

⁴⁶ "Kader Bizi Una Değil Üne İtti" Çağlayangil'in Anıları, yay. haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 171.

⁴⁷ Kâmil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. XI, C. 13, İ. 58, 18 Nisan 1960, s. 206-207.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına dair kanun teklifi 27 Nisan 1960 tarihli TBMM oturumunun en önemli gündem maddesiydi. İnönü o günkü meclis oturumunda da DP'ye yönelik sert eleştirilerini sürdürdü. İktidardaki partinin ismiyle tezat politikalar izlediğini vurgulayarak şu sözleri söyledi⁴⁹: *“Bir iktidar için, Anayasa içinde dürüst bir iktidar olmanın mihenk taşı vatandaşa karşı partizan olmaması ve dürüst bir seçim yapmayı kabul etmesidir. Dürüst bir seçim yapmayı kabul etmemiş, o kadar da değil, dürüst bir seçim yapmamayı seçimi kazanmak için esas itihaz etmiş olan bir iktidar seçimle asla gitmek temayülünde değildir. Bir iktidar bir defa seçimle gitmemeyi esas olarak kabul ettikten sonra artık onun alacağı tedbirler birbirinden gayrimeşru ve birbirinden batırıcı ve yıpratıcı olur.”* İnönü'nün bu sert sözleri, ihtilalin ayak sesleri anlamına geliyordu.

27 Nisan 1960 tarihli Dünya gazetesi yaşanan gelişmelerden duyduğu terdirginliği okurlarına şu sözlerle aktardı⁵⁰: *“Mensubu bulunduğumuz hür milletler cephesinin demokratik nizam ve insan hakları ile basın hürriyetine gittikçe artan bir titizlikle sarıldığı bu sırada, biz bağımsız Türk gazetelerinin çalışma şartlarını böylesine kayıtlıyan niyetlerin kanunlaşmasını, ne kadar esefle karşılacak yeridir.”* Dünya gazetesi iki gün sonra yayınına ara vermek zorunda kaldı⁵¹.

Meclis'teki yoğun tartışmaların ardından “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun” kabul edildi ve 28 Nisan 1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlandı. Yürürlüğe giren kanunun ikinci maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi Encümenleri şu yetkilere sahipti⁵²:

- a) Tahkikatın selâmetle cereyanını temin maksadiyle her türlü neşriyatı yasaklamak,
- b) Neşir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute veya gayrimevkutenin tab'ı veya tevziini men etmek,
- c) Mevkute veya gayrimevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline veya matbaanın kapatılmasına karar vermek,
- ç) Tahkikat için lüzumlu görülen veya sübut vasıtalarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyayı zapt etmek,

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D. XI, C. 13, İ. 61, 27 Nisan 1960, s. 300.

⁵⁰ Dünya, 27 Nisan 1960.

⁵¹ Falih Rıfkı Atay'ın başyazarlığında yayın hayatını sürdüren Dünya gazetesi 29 Nisan 1960 tarihli 2723 numaralı sayısının ardından kapatıldı. Yaklaşık üç hafta boyunca yayın faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan gazete 20 Mayıs 1960 tarihinde 2724 numaralı sayısıyla yeniden okurlarıyla buluştu.

⁵² Resmî Gazete, 28 Nisan 1960.

d) Siyasi mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali faaliyetler hakkında tedbir ve karar almak,

e) Tahkikatın selâmetle intacı için lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları ittihaz etmek ve Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemek.

A. F. Başgil, Anayasa'ya tam anlamıyla uygun hareket etmedikleri için Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir tavsiyede bulunmuş; son derece ihtiyatlı hareket etmesini ve yetki kanununun hükümlerini tatbik etmesini söylemiştir. Bu yüzden kanunun yeniden gözden geçirilmek üzere Meclise iade edilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Özellikle gençlere karşı sert tedbirlere başvurmaktan uzak durulmasını vurgulamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar şu yanıtı vermiştir⁵³: *Ben kesinlikle bu görüşte değilim. Tam aksine, son derece sert davranılması ve kışkırtıcıların herkesin ders alacağı bir şekilde cezalandırılması lazım. Şimdilerde yetkili makamların görevi bu olmalıdır.*

Yaşanan olayların üstüne bir de öğrenci olayları baş göstermeye başlamıştı. 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yaptı. Polis çaresiz kaldı, ordu birlikleri çağrıldı. Bir öğrenci öldü, 40 kişi yaralandı. Rektör Sıddık Sami Onar tartaklandı. Bunun üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etti, üniversite tatil edildi. Olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarılmaya başlandı⁵⁴. Hükümet İstanbul ve Ankara'da örfi idare ilan ederek olayları kontrol altına almak istedi⁵⁵. Enver Ziya Karal, o günkü olaylarda hayatını kaybeden üniversite öğrencisi Turan Emeksiz'i ve 30 Nisan günü Sultanahmet Meydanı'nda hayatını kaybeden lise öğrencisi Nedim Özpulat'ı "inkılap şehidi" olarak görmektedir⁵⁶.

28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da çıkan olaylar öğrenci hareketi olmakla birlikte, aslında iktidarın akademi üzerinde kurduğu baskının da bir yansımasıydı. 4 Mayıs 1960 tarihli Yeni Sabah gazetesi Güney Kore'deki profesörlerin düzenlediği gösteriye dair haber yaptı. Bu haber nedeniyle Yeni Sabah gazetesi on gün süreyle kapatıldı⁵⁷. Bu kapatma kararı benzer protestoların Türkiye'ye sıçramasını engellemeye yönelik olsa da cin çoktan şişeden çıkmış durumdaydı. Adnan Menderes, doğrudan akademisyenleri hedef almaktan çekinmedi ve profesörleri "cübbelerini bir zırh gibi sırtlarına giyip" hükümet işlerine karışmakla itham etti⁵⁸.

⁵³ Başgil, *a.g.e.*, s. 129-130.

⁵⁴ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, ed. Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 293.

⁵⁵ *Dünya*, 29 Nisan 1960.

⁵⁶ Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 19.

⁵⁷ Topuz, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960.

Yükselen sokak hareketlerinin etkisiyle 5 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'da 555K olarak adlandırılan gösteri düzenlendi. Beşinci ayın beşinde saat beşte parolasıyla Kızılay'da binlerce kişi toplandı. Başbakan Adnan Menderes göstericiler arasına girdiğinde tartaklanmaktan kurtulamadı. Adnan Menderes, "bir dönemin diktatörü" olduğunu ileri sürdüğü İsmet İnönü'nün protestocular tarafından özgürlük havarisi olarak görülmesine karşı gençlere serzenişte bulunarak "öyleyse öldürün beni" dedi. Yaşanan olayların ardından alınan tedbirler çok daha sıkı hale getirildi ve sokağa çıkma yasağı başlatıldı⁵⁹. Alınan tedbirler kısa sürede hafifletilmiş olsa da 19 Mayıs kutlamalarına örfi idarenin kararları damgasını vurdu. Örfi idare ilan edilen yerlerde 19 Mayıs kutlamalarına sınırlandırmalar getirildi. Anıtkabir'e giderek Atatürk'ü ziyaret etmek isteyen kişiler onar kişilik gruplar halinde ziyaretlerini gerçekleştirebildiler⁶⁰. Alınan bu tedbirler Anıtkabir'de protestolar düzenlenmesine engel olamadı. Bunun üzerine örfi idare çıkan olaylarla ilgili basının haber yapmasını yasakladı⁶¹. Askeri öğrenciler 19 Mayıs kutlamalarına yasak getirilmesine tepki olarak 21 Mayıs'ta Ankara'da protesto yürüyüşü düzenledi⁶².

Darbenin Gerekçelenirilmesi

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi şüphesiz demokrasi açısından en önemli kazanımlardan birisidir ki, İsmet Paşa bu süreci "Benim en büyük yenilğim, en büyük zaferimdir" sözleriyle değerlendirir⁶³. Ancak Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan her adımda yeni bir sancılı süreç yaşanıyor. 1950-1960 yılları arasında her yıl bir önceki yılı aratacak şekilde demokratik olmayan çok sayıda gelişmeler oldu. Ahmet Emin Yalman Demokrat Parti'nin demokrasi ve ıslahat davalarına tamamen arkasını döndüğünü ve göz göre göre intihar yolunu tuttuğunu belirtmektedir⁶⁴. Muhalefete baskının artması, gazetelerin kapatılması, sosyal adaletsizlikler, ekonomik sorunlar, üniversitelerdeki huzursuzluklar, İsmet Paşa'ya yönelik saldırılar, kısacası Demokrat Parti'nin attığı "demokrat" olmayan bütün adımlar darbeye zemin hazırlıyordu. Ancak bunların hiçbirisi tek başına darbeye neden olacak nitelikte değildi.

⁵⁹ Cengiz Sunay, "27 Mayıs Ne idi?", *Türkiye Günlüğü*, Nu.101 (Bahar 2010), s. 7.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960; *Cumhuriyet* 20 Mayıs 1960.

⁶¹ *Dünya*, 20 Mayıs 1960.

⁶² Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 710.

⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 573.

⁶⁴ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, Pera Turizm, İstanbul, 1997, s. 1658.

27 Mayıs Darbesi'ne giden süreç değerlendirilirken ve darbenin nedenleri irdelenirken Türk dış politikasında yaşanan değişim ve dönüşümler göz ardı edilmemelidir. Demokrat Parti, iktidarının ilk günlerinden itibaren batı bloğuyla yakın ilişkiler kurmuştur. Fakat Stalin'in ölümüyle birlikte SSCB'yle olan ilişkiler normalleşmeye başlamış, Lütfü Kırdar başkanlığındaki bir heyetin 1959 yılında Moskova'ya gitmesiyle birlikte Türkiye-SSCB yakınlaşması ortaya çıkmıştır. Bu yakınlaşmanın zirve noktasına ulaştığını gösteren gelişme Adnan Menderes'in Moskova'ya gitmeyi planlaması oldu. 27 Mayıs darbesi olmasaydı, Adnan Menderes 1960 yılının Temmuz ayında Moskova'yı ziyaret edecek ve Türk dış politikasında yeni bir sayfa açılacaktı. Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte, Adnan Menderes'in bu ziyareti gerçekleştirilmesi mümkün olmadı⁶⁵.

Darbeyi "meşru" hale getiren en önemli gelişme Tahkikat Komisyonu'nun kurulması oldu. Bu komisyon muhalefeti tamamen yok etme amacı taşıyan anti demokratik ve anayasaya aykırı tavır ve davranışlar sergiliyordu. Darbeci subaylardan Emin Aytekin Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla "...bir zulüm iktidarı devrinin oluşturulmakta olduğu, anayasa ihlal edilmek suretiyle büyük bir hukuksuzluk düzeninin ortaya çıktığı kanısı" oluştuğunu söyler⁶⁶. Celal Bayar Tahkikat Komisyonu'nun anayasaya aykırı bir kurum olduğuna karşı çıkar.⁶⁷ Tahkikat Komisyonu bardağı taşıran son damla olsa da, ihtilal fikri bu komisyonun kurulmasından çok daha önce ortaya çıkmıştır⁶⁸.

27 Mayıs darbesinin hemen sonrasında yapılan ilk yasal düzenlemelerin birisinde darbenin yapılma nedenleri; iktidarın anayasayı çiğnemesi, Türk milletin hak, hürriyet ve masuniyetlerinin ortadan kalkması, muhalefetin denetleme gücü elinden alınarak tek parti diktatörlüğü oluşturulması ve TBMM'nin parti grubuna dönüşerek meşruluğunu yitirmesi olarak sıralanmaktadır⁶⁹.

8 Temmuz 1960 tarihinde Tarık Asaf, Ali Çankaya ve Tevfik Ersen imzasıyla *27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?* başlıklı bir rapor hazırlandı. Bu raporda Demokrat Parti iktidarına yapılan askeri darbenin nedenleri şu başlıklar altında açıklanmaktadır⁷⁰:

- Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması
- Plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller

⁶⁵ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası*, C. II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 383-390.

⁶⁶ Nazlı Ilıcak, *27 Mayıs Yargılanıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 224.

⁶⁷ Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 36.

⁶⁸ Kayalı, a.g.e., s. 64.

⁶⁹ Osman Doğu, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 22-23.

⁷⁰ BCA., 30-1-0-0/1-10-2.

- Enflasyonist bir mali politika ve hayat pahalılığı
- Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tahdit
- Tek parti diktatoryası kurulması ve Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu kaybetmesi

Söz konusu raporda sadece 27 Mayıs'ın nedenleri sıralanmakla yetinilmemiş, İnkılap İdaresi'nin neyi amaçladıkları da açıklanmıştır. Buna göre Türkiye'de demokrasi bütün müesseseleriyle yeniden kurulacak, partizan uygulamalara son verilecek, suiistimler tamamen ortadan kaldırılarak israfa müsaade edilmeyecek, her vatandaşa refaha erişeceği bir çalışma hayatı sağlanacak, Türk parasının değeri yükseltilecek vatandaşın satın alma gücü arttırılacaktı.

Darbeci ve darbe yapılan kişilerin 27 Mayıs'ın neden olduğu konusunda ortak bir noktada buluşmaları oldukça zor gözükmemektedir. Ancak bu iki kutup farklı bakış açılarıyla da olsa "demokrasinin olmayışı" ekseninde buluşmuştur. Darbeciler, DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca attığı demokratik olmayan her adımı darbenin gerekçesi olarak sunar. DP'nin ardılı Adalet Partisi'nin başkanlığını yapan ve Türk siyasi hayatına damgasını vuran Süleyman Demirel "27 Mayıs neden yapıldı?" sorusuna "Bir askeri darbe yapılabilirse, Türkiye'de demokrasi oturmamış demektir. Demokrasi aslında Silahlı Kuvvetlerin sivil idare emrinde olduğu idarenin adıdır. Eğer Silahlı kuvvetler sivil idarenin emrinde değilse, o idareye demokrasi demek mümkün değildir" yanıtını verir⁷¹. Darbecilere göre DP'nin faaliyetleri demokrasi karşıtlığının göstergesiyken, DP'lilere göre ise ordunun darbe yapabilme gücüne sahip olması ülkede demokrasinin tesis edilmediğini gösterir. Bu iki zıt kutuptan hangi eksenden bakılırsa bakılsın 27 Mayıs'ın en temel nedeninin Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

27 Mayıs Darbesi

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 27 Mayıs'a doğru giden süreci "...herkes ka- buslu bir uykuya dalmış gibiydi ve o uykudan uyanmak için, bir gün sabaha karşı, radyo mikrofonlarından çıkan bir sesi işitmek lazım gelecekti" sözleriyle özetler⁷². Karaosmanoğlu'nun bahsettiği radyodan işitilen ses Alparslan Türkeş'e ait olacaktı. 27 Mayıs sabahı Türk demokrasisi tarihinin kara günlerinden birisini yaşadı ve Türk Silahlı kuvvetlerinin yönetime el koyduğu Alparslan Türkeş tarafından duyuruldu⁷³. Üstelik Türkeş kendisini "ihtilalin fiili lideri" olarak

⁷¹ Ilıcak, a.g.e., s. 66.

⁷² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 210.

⁷³ Seçil Karal Akgün, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.XI, Nu.43 (Bahar 2009), s. 408.

görüyordu⁷⁴. İhtilal komitesi adına açıklama yapan Türkeş askeri müdahalenin gerekçelerini şu sözlerle açıklar⁷⁵: “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketi Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaket ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.”

Çok geçmeden darbeciler yeni bir kabine oluşturarak ülkeyi yönetme konusunda görev paylaşımı yaptı. Başkanlığını Cemal Gürsel'in yaptığı yeni kabinenin 30 Mayıs 1960 tarihli ilk toplantısında şu kararlar alındı⁷⁶:

- 1) *Vatandaşların demokratik nizamlar çerçevesinde maddi ve manevi olarak rahatlatılması,*
- 2) *Partili-partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulması,*
- 3) *Kardeş münakaşa ve mücadelelerine mani olmak için parti faaliyetlerine ara verilmesi,*
- 4) *Hak ve özgürlükleri kısıtlayan kanunların kaldırılması,*
- 5) *Mali ve ekonomik durumun süratle düzeltilmesi için tedbirler alınması,*
- 6) *DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan siyasi, askeri, iktisadi bütün kararların yürürlükte tutulması,*
- 7) *Dış siyasette, müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere bütün dünya milletleriyle dostça münasebetler kurulması,*
- 8) *Barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi kabul edilmesi.*

Orgeneral Cemal Gürsel'in sunduğu teklif ile Milli Birlik Komitesi'nde kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine önem verildi. Toplam 38 üyeden oluşan bu birlik 12 Haziran 1960 günü 1 Sayılı Kanun ile birlikte resmen göreve başladı⁷⁷.

1961 yılında “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını

⁷⁴ Hulûsi Turgut, *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, ABC Yayınları, İstanbul, 1995, s. 129.

⁷⁵ BCA., 30-1-0-0/40-236-18.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1960.

⁷⁷ *Resmî Gazete*, 14 Haziran 1960.

gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak" amacıyla yeni anayasa hazırlandı ve hal-koylmasının ardından yürürlüğe girdi⁷⁸.

DP Hükümeti'nin önde gelen ve 27 Mayıs'ın gerçekleştirilmesine sebep olan kişiler tutuklanıp Yassıada'ya hapse gönderildiler. Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda 14 Ekim 1960 tarihinde başlayan duruşmalar 15 Eylül 1961'de bitmiştir. Yargılamalar boyunca toplam 203 oturum yapılmış, 19 dosya incelenmiş, 529 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir. Yargılamalar sonucunda 15 kişiye idam, 31 kişiye ömür boyu hapis, 418 kişiye daha hafif cezalar verilirken 123 kişi beraat etti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm kararları oybirliği ile verilmiştir. Celal Bayar'ın ölüm cezası ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu sebebiyle hafifletildi, ancak Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de idam edildi. Menderes'in idam cezasıysa başarısız bir intihar girişimi nedeniyle bir gün sonrasında 17 Eylül 1961 tarihinde infaz edildi⁷⁹.

Sonuç

1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili hayat yeniden tesis edilmiş olsa da iktidar-muhalefet arasındaki büyük rekabet Demokrat Parti'nin 1946 yılında kurulmasından sonra başladı. İsmet İnönü 1950 seçimlerinde yenilgiye uğrayınca kurulduğu ilk günden beri partisinin elinde olan iktidar gücünü Demokrat Parti'ye devretti. Bu dönüşümle birlikte iktidar ve muhalefetin özneleri değişmiş olsa da, iktidar-muhalefet çekişmesi bitmedi. DP iktidarı halkın desteğini almış olmanın verdiği özgüvenle ülkeyi yönetmeye başladı. 1954 seçimlerinden sonra DP demokratik olmayan ve baskıcı politikalara sarıldı. Ekonomik sorunlar halkın gündelik hayatını doğrudan olumsuz etkiliyordu. Orduyu denetim altına sokma çabaları, askerlerin siyasetle içli dışlı olmasına neden oluyordu. Muhalefete olan tahammülsüzlükler ve üniversitelere yönelik baskılar Demokrat Parti'yi demokrat olmayan bir parti haline dönüştürdü. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla birlikte darbe yapmak için fırsat kollayan askerler anayasaya aykırılık "gerekçelendirmesiyle" yönetime el koymak için gün saymaya başladı. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülkede yaşanan sorunları ve sosyal adaletsizlikleri sonlandırmak adına yönetime el koydu. Peki, bu darbe neden yapılmıştı? Hem darbeci askerler hem de Demokrat Partililer darbenin yapılmasını Türkiye'de demokrasinin tesis edilememiş olmasına bağlar. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti demokratikleşme sürecinde

⁷⁸ Resmî Gazete, 31 Mayıs 1961.

⁷⁹ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorunlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 117-118; Zürcher, *a.g.e.*, s. 361-362; Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 56.

“demokratikleşememiş” olmasının bedelini askeri darbeyle ödemiştir ve bu askeri darbe gelecek yıllarda gerçekleşecek yeni askeri darbe ve müdahalelerin öncüsü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Tutanaklar

BCA., 30-1-0-0/1-10-2.

BCA., 30-1-0-0/40-236-18.

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Cumhuriyet

Dünya

Resmî Gazete

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi (1839-2010): Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, C.IV, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Akgün, Seçil Karal, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.XI, Nu.43 (Bahar 2009).

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, ed. Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

_____, *İkinci Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

_____, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Baban, Cihad, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.

Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Bayar, Celal, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.

Çelikoğlu, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Doğu, Osman, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Dursun, Özlem Telli; Oral, Mustafa, "1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1 (2023).

- Eraslan, Cezmi, "1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Ilıcak, Nazlı, *27 Mayıs Yargılanıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
- İnönü, İsmet, *Defterler 1919-1973*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- "Kader Bizi Una Değil Üne İtti" *Çağlayangil'in Anıları*, yay. haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karavelioğlu, Kâmil, *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Mazıcı, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C.II, 6. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sunay, Cengiz, "27 Mayıs Ne idi?", *Türkiye Günlüğü*, Nu.101 (Bahar 2010).
- Şaşmaz, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- _____, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Tansel, Selâhattin, *27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*, C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Toker, Özden-Mehmet Ö. Alkan, *Cumhuriyet'le Özdeş Bir Yaşam: Özden Toker İsmet İnönü'nün Kızı Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023.
- Tokgöz, Erdinç, "1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Torun, Esmâ, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler -İç ve Dış Etkenler- (1945-1960)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.
- Tuncer, Hüner, *Türk Dış Politikası*, C. II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- Turgut, Hulûsi, *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, ABC Yayınları, İstanbul, 1995.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2019.

Ulay, Sıtkı, *Harbiye Silâh Başına*, İstanbul, 1968.

Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, Pera Turizm, İstanbul, 1997.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.